

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ

На правах рукопису

ФЕДОРЧЕНКО Павло Володимирович

НЕОФУНКЦІОНАЛІЗМ В СУЧАСНІЙ ЗАХІДНІЙ СОЦІОЛОГІЇ:

ДЖ. АЛЕКСАНДЕР І Р. МЮНХ

Спеціальність 22.00.01 - теорія,
методологія та історія соціології

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Київ - 1994

00778582 (.)

Дисертацією є рукопис
 Робота виконана в
 державного економічного університету
 Науковий керівник -

професор Свінцицький В.М.

Офіційні опоненти - доктор філософських наук,

професор Прилюк Ю.Д.

кандидат філософських наук

Костенко Н.В.

Провідна установа - кафедра теорії та історії соціології
 Київського університету ім. Тараса Шевченка

Захист відбудеться "24" серпня 1994 о 10.00 годині
 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.08.01 для
 захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора
 соціологічних наук при Інституті соціології АН України за
 адресою: 252021, м. Київ,

вул. Шовковична, 12.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Інституту
 соціології АН України.

Автореферат розіслано "17" травня 1994 року.

Вчений секретар
 спеціалізованої вченої ради
 кандидат філософських наук

БЕКЕШКІНА І.Е.

ЛНБ ім. В. Стефаніка
 АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Західна соціологія, що опинилась у незвичних умовах "постмодерної кондиції" (Ж.Ф. Льютар), змушена розробляти нові засоби для досягнення соціальної реальності, і саме схеми класичного суспільствознавства (особливо його фундаторів - К.Маркса, М.Вебера і Е.Дюркгейма) демонструють свою адекватність і актуальність. Справді, ми є свідками перетворення розвинутих країн Заходу на суспільства з економікою споживання і "культурою надлишку" (Ж.Бодріяр), що призводить до продукування плюралістичного світу значень, до створення дублікату реального світу у засобах масової комунікації, дублікату, який стає важко відрізнити від самої реальності. Постмодернізм, таким чином не обмежується сферою культури і мистецтва; це скоріше ознака процесу фундаментальних зрушень, імплікації якого відчуваються у трансформації суспільної структури, всіх соціальних інститутів, включаючи політичні і економічні. Формулювання і концептуалізація вказаних проблем стають можливими лише тоді, коли соціальна теорія розуміється як інтелектуальна реконструкція своєї епохи. Така реконструкція створюється лише в рамках метатеоретизування, що пов'язане із філософським дискурсом. Саме такий тип наукового дискурсу стає широко розповсюдженим у західній соціологічній спільноті.

В умовах, коли українське суспільство намагається стати на шлях радикальних реформ, що покликані трансформувати існуючий соціальний порядок, створивши такі необхідні компоненти відкритого суспільства як демократичний політичний режим, ринкова економіка і автономна цивільна сфера, нагальною стає потреба в артикуляції і розробці метатеоретичних питань соціології, які можуть допомогти у вирішенні наших сьогоденних проблем. Більше того, обмеження нашої перспективи лише цілями і завданнями модернізації в епоху постіндустріального суспільства, яке з прогнозу перетворюється на реальність, неминуче буде закладати підвалини для відставання, оскільки не дозволить адекватно відреагувати на протиріччя, що породжуються самим процесом модернізації.

Західна соціологічна спільнота, починаючи з кінця 70-х років, демонструє відразу до емпіризму і полемізування,

проголошуючи прагнення до теоретичного синтезу, за допомогою якого повинна актуалізуватись спадщина класичної соціальної теорії і створюватись концептуальна схема, що є адекватною проблемам суспільства кінця другого тисячоліття.

Відродження класики набуває різноманітні форми, починаючи від веберівського ренесансу і закінчуючи теоретико-комунікативним підходом Ю.Хабермаса. Проте, навіть на фоні інтенсивної роботи з реінтерпретації класики не може не привертнути увагу "дивовижне" (Р.Мюнх) оновлення соціологічної концепції Т.Парсонса, який оцінюється як найпроникливіший "теоретик сучасності", котрому пощастило напрочуд послідовно реконструювати класичну соціальну думку, уникнувши на той же час її антиномій. Значення структурного функціоналізму Т.Парсонса визначається не лише його впливом на теорію. Адже весь повоєнний розвиток західної соціології можна розглядати як конкуренцію парсонсівського підходу із альтернативними йому формами теоретизування. Парсонсівська теоретична схема демонструє свою евристичність при поясненні широкого спектру суспільних проблем.

Проте адекватна інтерпретація запропонованої Т.Парсонсом теорії дії і соціальних систем стає можливою тільки в контексті досліджень його послідовників, які намагаються віднайти "ядро" парсонсівської концепції і об'єднати її з іншими, іноді навіть протилежними за своєю орієнтацією напрямками соціологічної теорії.

Найвизначнішими представниками руху з релегітимації парсонсівської теорії (як за науковометричними показниками, так і за обґрунтованістю аргументу) є американський соціолог Дж.Александр і німецький теоретик Ріхард Мюнх. Саме в їхніх працях із парадигматичною чіткістю втілились тенденції, що є притаманними розвитку сучасної теоретичної соціології на Заході взагалі і спробам удосконалити схему Т.Парсонса в особливості. Крім того, дискусія між ними дозволяє глибше і точніше висвітлити засадничі припущення і пояснювальний потенціал концепції Т.Парсонса.

Ступінь розробленості проблеми. Вітчизняна соціологічна наука не залишила без уваги теоретичні побудовання Т.Парсонса і його послідовників. Методологічні і теоретичні засади цієї соціологічної традиції в цілому і праці окремих її

представників аналізувались в дослідженнях Ю. М. Давидова, А. Д. Ковальова, В. В. Паціорковського, О. І. Погорілого, А. О. Ручки, В. В. Танчера, А. Ф. Філіпова.

Так, В. В. Паціорковський, хоча і намагається запропонувати цілісну реконструкцію поглядів Т. Парсонса, спираючись на його праці 30 - 60-х років, неправомірно трактує парсонсівську позицію виключно в термінах теорії дії, вбачаючи розрив між її постулатами і положеннями теорії соціальних систем, водночас ігноруючи звернення пізнього Т. Парсонса до розробки питань соціокультурної еволюції і конфлікту.

Дослідження Ю. М. Давидова заклали концептуальні основи для аналізу останніх змін у західній соціологічній теорії. Він також розкрив позицію Р. Мюнха як послідовника Т. Парсонса, але розглядав це питання виключно в межах обговорення проблем веберівського ренесансу.

Праці О. І. Погорілого вивчають характерний для соціології Т. Парсонса наголос на нормативній культурі і його розвиток в теоретизуванні Р. Мюнха, який, на думку автора, намагається послабити гостроту "ціннісних антиномій" соціального розвитку за допомогою концепції взаємопроникнення.

Проблеми оновлення теорії Т. Парсонса в дослідницькій програмі Дж. Александера аналізуються у роботах О. Д. Ковальова. Останній характеризує сучасний період розвитку західної соціологічної теорії як перехід від негативної критики Т. Парсонса до конструктивного аналізу його системи; саме так оцінюються роботи Дж. Александера, який експлікує парсонсівський підхід до проблем, що традиційно сприймались такими, що не потрапляють до кола наукових інтересів функціоналізму.

Проте ці дослідження мають спільний недолік: вони висвітлюють лише окремі аспекти концептуальних побудовань напрямку, що аналізується, зосереджуючись, головним чином, на протиріччі між "кризовими" і "стабілізаційними" тенденціями в "буржуазній соціології". Сьогодні така інтерпретація, будучи історично легітимною і виправданою, є недостатньою. Звернення до соціологічної класики є не лише свідченням "втоми" (Ю. М. Давидов) соціальної теорії. Воно поступово перетворюється на основну форму теоретичного аргументу. Саме цілісної реконструкції поглядів нефункціоналістів, яка дозволила б

оцінити їх в контексті загального розвитку соціальної теорії, не має у вітчизняній науковій літературі. За межами уваги дослідників залишилось таке питання як глибокі розходження між Дж. Александером і Р. Мюнхом; також залишились не проаналізованими достатньою мірою "Теоретична логіка в соціології" Дж. Александера і його останні праці.

Цілі і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є систематичний аналіз неофункціоналізму, який є одним з найважливіших напрямків нового теоретичного руху в сучасній західній соціології. Для реалізації цієї мети автор ставить перед собою такі завдання:

- відтворити процес зміни парадигми у філософії, соціології та історії науки, який призвів до заперечення претензій логічного позитивізму на всебічне пояснення принципів розвитку соціального пізнання і реабілітації "теоретичного" в дискурсі соціологів;

- проаналізувати логіку зародження і динаміку розвитку неофункціоналізму у працях Дж. Александера;

- експлікувати засадничі припущення реінтерпретації Р. Мюнхом парсонсівської теорії дії і соціальних систем;

- здійснити порівняльний аналіз підходів Дж. Александера і Р. Мюнха до соціологічної класики в цілому і теорії Т. Парсонса в особливості.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в дисертаційній роботі вперше у вітчизняній соціологічній літературі здійснено комплексний аналіз теоретико-методологічних принципів неофункціоналізму, розглядається процес формування і сучасний стан цього впливового напрямку західної соціологічної думки кінця ХХ сторіччя. Автором дисертаційного дослідження були отримані результати, які претендують на новизну і вносяться на захист:

- перехід від позитивістської філософії науки до постпозитивістського погляду на природу суспільствознавства є методологічною передумовою зміни орієнтирів сучасною західною соціологією, результатом чого стало заперечення емпіризму та реабілітація "теоретичного" в дискурсі соціологів;

- внесок Дж. Александера до розробки неофункціоналістської дослідницької програми полягає в тому, що він переконливо

довів актуальність теоретичної спадщини Т. Парсонса, яка встановила концептуальний словник сучасної соціології, розробивши багатовимірний підхід до соціальної дії і порядку, що, в свою чергу, дозволило адекватно вирішити проблему зв'язку між мікро- і макрорівнями соціальної організації на шляху синтезу:

- інтерпретація парсонсівської теорії її і соціальних систем Р. Мюнхом ґрунтується на положенні про наявність кантіанського ядра дослідницької програми Т. Парсонса і безперервність її розвитку;

- Дж. Александер і Р. Мюнх розробляють суттєво відмінні підходи до інтерпретації парсонсівської концепції та її попередників: американський соціолог намагається досягнути конвергенції переосмислених постулатів структурного функціоналізму із іншими, іноді навіть протилежними напрямками соціологічної думки, на той же час Р. Мюнх зосереджується на обслідуванні першооснов дослідницької програми Т. Парсонса зсередини, а не іззовні цієї традиції;

- теоретичні побудовання західних соціологів обмежуються історичним дослідженням класичної традиції і не в змозі запропонувати нові оригінальні підходи до концептуалізації суспільних проблем.

Методологія і джерела дослідження. В дисертації автор спирався на висновки теоретичного і методологічного характеру, які містяться в роботах А. Д. Ковальова, Е. Мокшицького, В. М. Свінцицького, В. В. Танчера, А. Ф. Філіпова, П. Штопки та інших. Важливе значення для роботи мали результати досліджень з філософії і методології науки З. Баумана, Т. Куна, І. Лакатоса, Р. Рорті, С. Тулміна, А. Н. Уайтхеда.

Джерелами дисертації стали виконані автором переклади праць М. Вебера, Т. Парсонса, Дж. Александера, Р. Мюнха, а також різноманітні дослідження західних вчених-суспільствознавців, які, головним чином, вперше включаються до наукового обігу у вітчизняній соціологічній літературі.

Практичне значення роботи. Дослідження одного з найвпливовіших напрямків сучасної соціології має наукову цінність, оскільки дозволяє осмислити історичний розвиток соціологічної думки, простежити тенденції і напрямки змін в соціальній теорії. Немаловажним є те, що дослідження переходу

українського суспільства від тоталітарної організації до демократичної, також вимагає розробки концепцій із значним пояснювальним потенціалом; створення таких концепцій стає можливим тільки у разі актуалізації і критичного засвоєння досвіду західної соціальної думки.

Результати дослідження можуть також використовуватись у практиці викладання курсів: "Історія соціології", "Новітні напрямки сучасної західної соціології", "Соціологічна теорія".

Апробація роботи. Результати дослідження доповідались і обговорювались на теоретичних семінарах кафедри філософії Київського державного економічного університету, на міжнародних конференціях в Нові-Пазарі, Югославія (1993) і Варшаві (1993). Головні положення і висновки дисертаційної роботи були використані на семінарських заняттях з курсу "Соціальної філософії" в Київському державному економічному університеті.

Окремі положення дисертації викладені також в ряді наукових статей.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, трьох глав, заключення і бібліографії.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність теми, розкривається ступінь її розробки в науковій літературі, формулюються основні цілі і завдання дослідження, відзначається його наукова новизна, визначається методологія дисертаційної роботи і її основні джерела.

У першій главі "Неофункціоналістський синтез Дж.Александера" здійснюється спроба проаналізувати засадничі припущення александрівського підходу до реконструкції парсонсівської теорії. Такий замисел передбачає з'ясування філософських засад александрівського дискурсу, які обумовлюють спрямованість його теоретичних побудовань і інтерпретативної практики. Отже, адекватне розуміння аргументації Дж.Александера досягається лише за умов аналізу його поглядів на природу соціальної теорії, які, в свою чергу, спираються на надбання класичної соціології. Цим пояснюються спроби Дж.Александера довести центральність, тобто

актуальність і значущість класики саме для сучасної соціології, незважаючи на скептицизм соціологів-практиків позитивістської орієнтації, які вважають, що соціальні науки тотожні природничим, а останні не мають своїх класиків. Теоретичною традицією, на яку спираються прибічники такої позиції, (найбільш послідовно її висловив Р.Мертон) є позитивістська філософія науки з її постулатами про наявність епістемологічного розриву між емпіричними спостереженнями і неемпіричними ствердженнями, впевненістю у незначущості метафізичної проблематики для практики такої емпірично-орієнтованої дисципліни як соціологія. Для цього напрямку характерною є вимога вирішувати теоретичні розбіжності через емпіричну перевірку і експеримент, а також захист ствердження про "прогресивність", тобто лінійність і кумулятивність розвитку наукового пізнання. На протиположні постулатам позитивістів, постпозитивістська філософія науки (особливо такі її представники як І.Лакатос, М.Полані, Т.Кун, С.Тулмін) розглядає емпіричні дані як теоретично навантажені, а дистинкція факт-теорія розцінюється як аналітична, а не епістемологічна чи онтологічна. Ствердження про те, що наукові прихильності ґрунтуються виключно на емпіричних фактах, заперечується, а загальнотеоретична розробка сприймається відтепер як догматична і горизонтальна, а не як скептична і прогресивна. Останній аргумент, спрямований проти позитивізму, це положення про те, що фундаментальні зрушення в наукових переконаннях відбуваються лише тоді, коли емпіричним змінам відповідає наявність переконливих теоретичних альтернатив.

В умовах, коли відчувається криза соціології, набуває особливого значення зауваження Дж. Александера про те, що без сильної і енергійної соціологічної теорії не буде сильної і енергійної соціології. Найяскравішим прикладом створення оригінальної соціологічної думки, яка творчо використала класику, Дж. Александер вбачає спадщину Т.Парсонса, який сьогодні сам зараховується до пантеону фундаторів класичної соціальної теорії. Таке прочитання залежить від теоретичних установок дослідника, і, в свою чергу, класичний текст надає суттєвий поштовх новому теоретичному розвитку.

Перша книга Т.Парсонса - "Структура соціальної дії" -

тракувала саме такі гранично абстрактні і загальні питання на пресупозиційному рівні, намагаючись інтегрувати інструментальну та ідеалістичну традиції, чистий волюнтаризм із послідовною теорією примусу, розробляючи загальну схему, яка започаткувала б нову "посткласичну" соціологічну теорію. Згідно з Дж. Александером, "Структура соціальної дії" є одночасно демаркаційною лінією і інтегруючим містком, котрий забезпечив конструкцію класики і переклад її на особливий концептуальний словник, що лишається дійовим і сьогодні. Т. Парсонс довів те, що його попередники - Е. Дюркгейм, М. Вебер, В. Парето і А. Маршал - встановили нову концептуальну схему. Розглядаючи дію як таку, що знаходиться під впливом і нормативних, і кондиціональних факторів, Т. Парсонс запропонував багатовимірну концепцію суспільного життя. Така парсонсівська схема зосереджувалась на трьох головних питаннях, а саме, на гоббсівській проблемі порядку, рішення якої включає підхід до дії, а також трактує цінності, які об'єднують перші дві проблеми.

Александрівський неофункціоналізм є спробою реконструювати положення соціології Т. Парсонса (під реконструкцією Дж. Александер розуміє теоретичну діяльність, яка відкриває основоположну теоретичну традицію іншим напрямкам і піддає її ядро суттєвим змінам, не пориваючи на той же час зв'язків із нею) і, таким чином, розробити синтетичну теорію, котра пододала б одномірність попередньої соціальної думки, що поділяється на мікро- і макропарадигми.

Дж. Александер доводить, що дихотомія між мікро- і макро- є аналітичною опозицією, а тому всі спроби звести її до конкретних протиставлень "індивід-суспільство" або "дія-порядок" є недоречними. Конститування соціології як самостійної наукової дисципліни призвело до того, що ця дихотомія, яка спершу носила політичний і філософський характер, була перекладена на мову соціальних наук і набула форму питання: чи є дія раціональною або інтерпретативною, а соціальний порядок виникає за згодою, або нав'язується колективними чи емерджентними силами? Це протиріччя намагались вирішити через обговорення мікро- та макротем, які розглядалися як відмінні рівні емпіричної реальності, і соціологія повинна віднайти емпіричні відносини між ними. 3

точки зору Дж.Александера, така постановка проблеми підштовхнула соціологів до пошуку нового рівня міжпарадигматичного дискурсу і починає замінювати редукціонізм пошуком зв'язку між мікро- і макрорівнями, котрий був підготовлений синтетичним теоретизуванням Т.Парсонса. Але неможливо адекватно оцінити досягнення Т.Парсонса без аналізу перших спроб синтезу мікро- і макро-, які намітили шлях до експлікації прихованих можливостей теоретичного синтезу.

До дисциплінарного оформлення соціології вказана проблематика досліджувалась у філософській і політичній думці. Так, Шотландська школа і Дж.Ст.Міль заклали підвалини мікропозиції, а німецький ідеалізм І.Г.Гердера, І.Г.Фіхте і Г.В.Ф.Гегеля разом із революційним натуралізмом Ж.Ж.Руссо відстоювали холістську орієнтацію, на ґрунті якої розвинувся макронапрямок як у класичній, так і в сучасній соціології. Із розвитком суспільних наук ці філософські дихотомії почали відтворюватись у засадничих положеннях нового, більш емпіричного способу дискурсу, а саме, в соціологічній теорії, яка перетворила такі неемпіричні проблеми як метафізика і мораль на імпліцитні частини свого дискурсу. Вони, на думку Дж.Александера, стають "пресупозиціями" соціологічного аргументу, і, навіть на такому рівні пресупозицій, філософські проблеми перекладаються на мову конкретних емпіричних фактів, що перетворює питання епістемології і онтології на проблеми дії і порядку.

Одним із найвідоміших і найпослідовніших захисників макроперспективи в соціології вважається К.Маркс, хоча він у своїх ранніх працях робив акцент на свідомості і дії, наполягаючи на первинності людської діяльності над об'єктивними силами, а в "Тезах про Фейєрбаха" висловив положення про те, що соціальні зміни ініціюються діями.

Коли К.Маркс наполягає на тому, що відчуження створює приватну власність (тобто відношення робітника до праці породжує відношення до тієї самої праці капіталіста), а не приватна власність створює відчуження, він вважає, що індивідуальний досвід може бути незалежною перемінною в макросоціологічному аналізі навіть тоді, коли він не вважається джерелом соціального порядку на пресупозиційному рівні.

В своєму подальшому теоретизуванні К.Маркс поступово переходив на макропозицію; він переніс акцент із мікроаналізу свідомості, мотивів і намірів на макроаналіз суб'єктів капіталістичного виробництва, які керуються природно-історичними законами суспільного життя.

На думку Дж.Александера, К.Маркс запропонував блискучий аналіз інструментальної дії і обґрунтував первинність макрофактору над мікро-, але згодом це створило фундаментальні проблеми для спроб західного неомарксизму поновити центральність свідомості в критичній теорії.

Не менший вплив на формування холістського підходу до вивчення суспільства мала концепція Е.Дюркгейма, ключове положення якої проголошувало те, що соціальні факти є речами, котрим також властива здатність до примусу над індивідом.

Американський прагматизм став філософським антагоністом будь-яким різновидам реалізму. Найбільш вдале використання його принципів міститься в працях Дж.Г.Міда, який порівнював суспільство із грою, постулюючи, що саме індивідуальний досвід є джерелом ідей, а смисл виростає із взаємодії. Контингентність таких ігрових ситуацій, дій і відповідей діячів обумовлює критичне ставлення до "зразкового" соціального порядку, і, таким чином, його теорія веде до мікросоціології, позбавленої посилання на макрофактор. Це стає особливо помітним через відсутність в працях Дж.Г.Міда аналізу інституційних процесів або внутрішньої будови культурної системи.

Отже, Дж.Г.Мід, а також З.Фрейд концептуалізували те, що Дж.Александр називає "іншою стороною" дюркгеймівської макротеорії, відображаючи суб'єктивні мікропроцеси, які відбуваються без застосування примусу.

Узагальнюючи результати свого історико-соціологічного аналізу, Дж.Александр пропонує типологію можливих підходів до визначення відношення між мікро- і макро-, котра, враховуючи пресупозиційну складність соціології, включає як мінімум п'ять можливих варіантів: 1) раціональні, цілеспрямовані індивіди створюють суспільство шляхом контингентних актів свободи; 2) інтерпретативні індивіди створюють суспільство через контингентні акти свободи; 3) соціалізовані індивіди заново створюють суспільство як колективну силу через контингентні

акти свободи: 4) соціалізовані індивіди репродукують суспільство шляхом переведення вже існуючого соціального середовища в мікроцарину; 5) раціональні, цілеспрямовані індивіди мовчки погоджуються із суспільством під тиском зовнішнього соціального контролю.

На думку Дж.Александера, серед класиків соціальної думки лише М.Вебер вбачав вихід із цих традиційних дилем, і його внесок, при всій суперечливості, не може не братись до уваги при спробах встановлення зв'язку між мікро- і макро-. Дж.Александр категорично заперечує всі спроби кваліфікувати М.Вебера як методологічного номіналіста, оскільки саме колективний порядок виступає відправним пунктом його теоретизування, але на той же час йому вдається уникнути оцінки ролі діючих індивідів як зовсім незначущої. Веберівське теоретизування рухається між макроаналізом ідеаційних комплексів і інституційних систем і мікроаналізом цілеспрямованих дій індивідів в таких ситуаціях. Завдяки цьому М.Вебер іде далі Е.Дюркгейма, який зупинився на підтримці четвертого варіанту зв'язку між мікро- і макро-, оскільки наполягав на центральності дії і її контингентності, що логічно привело його до прийняття третього варіанту, тобто до визнання того факту, що соціалізовані індивіди наново створюють суспільство через свої контингентні дії. Проте погляд на сучасність як на структуровану "залізну клітку", функціонування якої не залежить від індивідуальних мотивів, поступово наближала М.Вебера до п'ятого варіанту, тобто до поглядів, які фактично протистояли його власному інтерпретативному розумінню дії, хоча таку тенденцію можна зафіксувати навіть в "Протестантській етиці", особливо в тих її пасажах, які заперечують потребу сучасного капіталізму в етичній санкції. Аналіз процесів раціоналізації експлікував ці положення і зробив їх домінуючими у веберівському дискурсі.

Після М.Вебера лише Т.Парсонсу вдалось ефективно і послідовно підійти до вирішення проблеми мікро- і макро- на шляху синтезу. "Велика хартія соціології" (таку назву отримала перша і без всякого сумніву найвпливовіша парсонсівська книга "Структура соціальної дії"), запозичивши осягнення М.Вебера і уникнувши помилок Е.Дюркгейма, запропонувала нову дослідницьку програму - "волюнтаристську теорію дії". На думку

Дж.Александера, існує дві сторони парсонсівської теорії: з одного боку - Т.Парсонс захищав центральність дії, що визначало мікроаспект його аналізу, але у той же час він наполягав на необхідності відокремлення "аналітичного" індивіда від "конкретного". Аналітичного індивіда визначає крайня контингентність його дій, у той же час конкретний індивід визначається також і всім набором соціальних обмежень. Т.Парсонс вважав, що конкретний емпіричний індивід повинен стати значущим елементом соціальної теорії, якщо остання намагається бути волюнтаристською. Цей волюнтаризм поєднує контингентність та контроль і враховує необхідність зв'язку між мікро- і макро-

Т.Парсонс намагався точно експлікувати механізм, що пов'язує мікро-, тобто індивідуальну дію із макро-, тобто колективним контекстом. Він досліджує цей процес у феномені інтерналізації, процесі, який, на його думку, лежав у центрі найбільш важливих досягнень Е.Дюркгейма і М.Вебера. Саме через визнання інтерналізації колективістська теорія стає волюнтаристською. Але суттєвим недоліком "Структури соціальної дії" є відсутність обговорення реальних механізмів, завдяки яким реалізується цей процес.

Середня стадія інтелектуального розвитку Т.Парсонса, яка охоплювала період із середини 40-х до середини 50-х років, характеризується поєднанням в його концепції досягнень двох протилежних за своїми орієнтаціями представників класичної соціальної думки: З.Фрейда і Е.Дюркгейма. На думку Дж.Александера, Т.Парсонс соціологізував психоаналітичну теорію особистості і використав її результати для психологізації фундаментальних макропроцесів. В своїх роботах американський теоретик детально продемонстрував залежність ефективного, когнітивного і морального розвитку особистості від існування групових структур.

Проте, незважаючи на те, що Т.Парсонс концептуалізував зв'язок між мікро- і макро- більш успішно, ніж будь-хто із його попередників або сучасників, Дж.Александр вбачає обмеженість і в його спробах. Проблема полягає в тому, що хоча індивід завжди був у центрі уваги Т.Парсонса, він все ж таки не приділив достатньої уваги поняттю контингентності. І Е.Дюркгейм, і З.Фрейд присвятили свої зусилля тому, щоб

позбавитись "міфу" про автономність індивіда. Це сприяло дотриманню Т.Парсонсом четвертого варіанту у визначенні відношення між мікро- і макро-. Хоча він і віднайшов соціальну психологію, якої бракувало Е.Дюркгейму, але використовував цей мікроаналіз лише для того, щоб укорінити соціальне в індивідуальному. В результаті Т.Парсонс виявився неспроможним, за невеликими виключеннями, концептуалізувати третій варіант, більше того, притаманна йому тенденція інтерпретувати дію як нормативну не сприяла аналізу можливості того, що порядок міг об'єктивуватись і виконувати насильницький контроль над дією (варіант п'ять).

Після другої світової війни парсонсівська версія зв'язку між мікро- і макро- одночасно критикувалась як за макроакцент (феноменологічним напрямком і етнометодологами, які відновили перший і другий теоретичні вибори), так і за зосередженість на мікроаспекті суспільного життя, яка простежується в увазі до волюнтаризму і індивідуальності.

Структуралізм, особливо марксистської орієнтації, заперечував існування будь-якого зв'язку між мікро- і макро-, надавши соціальній теорії форму антимікро і розглядаючи історичний розвиток, соціальні конфлікти і колективні дії як специфічні різновиди, трансформації і перевтілення фундаментальних структурних принципів. Реакцією на дискурс такого роду став ренесанс теоретизування у стилі М.Вебера і Т.Парсонса з одного боку, і зростання інтересу до феноменологічних і інтеракціоністських теорій та "соціології повсякденності" з іншого.

Резюмуючи, ми запропонуємо загальну оцінку внеску Дж.Александера до синтезу мікро- і макро-. З початку 80-х років (тобто моменту, коли почала виходити його "Теоретична логіка в соціології"), Дж.Александр відстоював позицію, згідно з якою лише шляхом припущення колективного та емерджентного порядків соціологічна теорія зможе досягнути взаємності контингенції і обмежень у соціальному житті. Проте роботам цього періоду повністю не вдалось уникнути дюркгеймівського і парсонсівського ототожнення теорії дії із диференціацією гомологічних особистостей і суспільств, тобто він дотримувався четвертого можливого вибору. В подальших дослідженнях Дж.Александр починає надавати дії в якості

контингенції більш важливу роль, окреслюючи синтези між структурною теорією і етнометодологією, символічною взаємодією і теорією обміну. Побудування всеохоплюючої моделі для об'єднання мікро- і макро- вимагає не просто комбінації, зробленої ad hoc, кількох теоретичних варіантів, а використання всіх п'яти варіантів як аналітичних вимірів емпіричної реальності. Досягнення цієї мети (яке поки що залишається справою майбутнього, незважаючи на інтенсивну інтелектуальну роботу західних соціологів) можливе виключно на основі багатовимірною розуміння дії і аналітичного розуміння відношень між різними рівнями емпіричної організації.

Друга глава "Ріхард Мюнх: спроба кантіанської інтерпретації соціології Т.Парсонса" присвячена аналізу особливостей підходу до парсонсівської теорії, який розробляється німецьким соціологом Р.Мюнхом. Для нього є безсумнівними як наявність ядра теорії дії, так і істинність тези про безперервність її розвитку. З погляду Р.Мюнха, лише парсонсівська соціологія забезпечує можливість інтеграції двох фундаментальних течій західної думки: позитивізму і ідеалізму, що дозволяє інтегрувати теорії стабільності і соціальних змін, мікро- і макросоціологію, індивідуалізм і колективізм, теорію дії і теорію систем. Конкретизуючи ці положення, Р.Мюнх стверджує, що, тільки погодившись із припущенням про відповідність структури і методу теорії дії і критичної філософії І.Канта, ми зможемо виробити адекватне уявлення про соціологічну концепцію Т.Парсонса. Завдяки цьому парсонсівське рішення гоббсівської проблеми соціального порядку не є утилітаристським, але на той же час не є нормативістським. Рішення Т.Парсонса, постулює Р.Мюнх, базується на понятті взаємопроникнення окремих підсистем дії, яке походить із трансцендентальної філософії І.Канта. З цієї перспективи парсонсівський теоретичний розвиток може інтерпретуватись як прогресивне розширення і удосконалення кантіанського ядра.

Кантівська позиція базується на ствердженні, згідно з яким сучасне наукове знання не може пояснюватись ні як генералізація емпіричного досвіду (емпіризм Д.Юма), ні як послідовність дедукцій із перших принципів розуму (раціоналістичний погляд Р.Декарта), але лише як взаємодія теорії і досвіду. Аналогічна логіка простежується і в

кантівській критиці утилітаристської теорії моралі, що вплинула на негативну оцінку Т. Парсонсом утилітаризму в соціології. Таким чином, як І. Кант розвинув свою філософію в полеміці з утилітаризмом, так і Т. Парсонс, використовуючи надбання А. Маршала, В. Парето, Е. Дюркгейма, М. Вебера, З. Фрейда і А. Уайтхеда, запропонував альтернативу соціологічному утилітаризму, назвавши її волюнтаристською теорією дії (термін "волюнтаристська" означав у цьому контексті, що соціальний порядок не є лише каузально визначеним).

Т. Парсонс доводив, що саме Т. Гоббс найпослідовніше сформулював ділеми утилітаристського рішення проблеми соціального порядку: для нього останній не є похідною від спонтанного договору, а породжується централізованою владою.

Р. Мюнх переконаний, що новаторський доробок Т. Парсонса полягає в розробці альтернативної - як позитивістсько-утилітаристським, так і ідеалістично орієнтованим концепціям - волюнтаристської теорії дії. Остання розглядає людську дію як результат взаємопроникнення цілераціональності і її нормативного обмеження, через що нормативна орієнтація набуває такого ж значення для парсонсівської схеми дії, яке відіграло поняття простору в класичній механіці.

Було б спрощенням зводити парсонсівську думку лише до кантіанської традиції, але глибоке сприйняття принципів критичної філософії обумовило те, що попередниками волюнтаристської теорії дії розглядались ті мислителі, які знаходились під впливом великого кенігсбергця. Тому найбільший вплив на формування теорії дії саме як кантіанської теорії мали епістемолоія А. Н. Уайтхеда (так званий "аналітичний реалізм"), соціологія М. Вебера, Е. Дюркгейма і концепція З. Фрейда.

Р. Мюнх заперечує традиційну інтерпретацію поглядів названих мислителів як однобічних і редукціоністських. Він переконаний, що Т. Парсонс успішно продемонстрував те, що ці класики соціальної теорії стояли біля витоків дуалістичної концепції дії і навіть більше того є предтечами сучасного сприйняття соціології як мультипарадигматичної дисципліни. Дослідження названих вчених створювали фундамент для подальшого розвитку концепції взаємопроникнення (хоча жоден із них не використовував цього терміну). Так, Е. Дюркгейм із цієї

точки зору вивчав проблеми інституціоналізації норм в соціальній системі і їх інтерналізації окремою особистістю, що є напроцуд важливим для концептуалізації взаємопроникнення соціальної системи і системи особистості. З.Фрейд також зробив внесок до теорії взаємопроникнення соціальних систем і особистості, але, якщо Е.Дюркгейм був зосереджений на ролі соціальної системи, З.Фрейд акцентував значення особистості в цій взаємодії.

Абрис теорії взаємопроникнення Р.Мюнх знаходить і в працях М.Вебера, оскільки центральним пунктом веберівського аналізу походження і розвитку західного суспільства є взаємодія сфер, які за межами Заходу лишались відокремленими або навіть протилежними. Лише на Заході практичні сфери економіки і політики етично регулювались, оскільки типова пуританська ділова етика не є простим додатком до економічного надбання, але це є і чистою еманациєю релігійної етики, а продукується взаємопроникненням двох незалежних інституційних сфер.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що для Р.Мюнха положення про кантівське ядро наукової дослідницької програми Т.Парсонса дозволяє оцінити її в контексті історичного розвитку соціальної теорії і допомагає відстоювати тезу про безперервність її розвитку, який розуміється тепер як уточнення і реалізація принципів первинного ядра. Головними віхами на цьому шляху були дослідження сфер інструментальної дії і категоричного нормативного обов'язку в "Структурі соціальної дії" (1937); диференціація культурної системи і особистості в "Соціальній системі" і "На шляху до загальної теорії дії" (1951), розробка чотирьохфункціональної парадигми в "Робочих зошитах з теорії дії" (1953) та вступ до ієрархії кібернетичного контролю та посередників взаємообміну на рівні соціальної системи, системи дії і умов існування людства.

Реалізація цих теоретико-методологічних принципів дозволила Т.Парсонсу розробити новаторські підходи в сфері теорій "середнього рівня", наприклад, запропонувати концепцію соціальної стратифікації як певного відношення (яке набуває форми взаємопроникнення) між економічною, комунальною і культурною підсистемами соціальної системи або теорію соціокультурних змін, яка також спирається на поняття

диференціації і взаємопроникнення.

Таким чином, розглядаючи теорію Т. Парсонса як найбільш адекватний теоретичний інструментар для аналізу сучасних суспільств, оскільки вона дозволяє відокремити аналітичні концепції від емпіричних суджень і створює основу для найбільш плідної інтерпретації класики, Р. Мюнх імпліцитно захищає думку про вирішення основних питань соціологічної теорії Т. Парсонсом і його класичними попередниками; отже, сучасним соціологам залишається тільки адаптувати їхню спадщину до вимог сьогодення. Таке ствердження правомірне лише в тій частині, яка підкреслює актуальність і значущість класики в дискурсі соціологів, але є, на наш погляд, хибним, коли перетворює аналітичну роботу з конструювання нових теорій на герменевтичне тлумачення класичних текстів.

Глава третя "Диференціація vs взаємопроникнення" присвячена дослідженню розбіжностей між александрівським і мюнхівським підходами як до концепції Т. Парсонса, так і до проблем соціологічного теоретизування взагалі. Детальний аналіз поглядів Дж. Александера і Р. Мюнха на природу соціологічної теорії і її відношення до класики не дозволяє беззастережно кваліфікувати їх як представників одного напрямку. Розбіжності між Дж. Александером і Р. Мюнхом починаються вже з визначення "міри актуальності" того чи іншого класика; і, якщо для Дж. Александера всі фундатори сучасної соціальної теорії (до останніх він відносить К. Маркса, М. Вебера, Е. Дюркгейма і Т. Парсонса) є рівнозначними, то Р. Мюнх схильний підкреслювати недоліки і хибні моменти дослідницької програми К. Маркса, протиставляючи її веберівській, котра розглядається як ідеальний тип класичності. Крім того, німецький соціолог протестує проти будь-яких спроб кваліфікувати Т. Парсонса як функціоналіста (як це робить Р. Мертон), відкидає він також намагання С. Ейзенштадта зарахувати Т. Парсонса до табору структурних функціоналістів та інтерпретацію з точки зору функціонального структуралізму, котра пропонується Н. Луманом. Сам Р. Мюнх послідовно захищає погляд на Т. Парсонса як на автора теорії соціальної дії, котра містить у собі теорію соціальних систем.

Ще більш гостра дискусія ведеться цими авторами стосовно фундаментальних припущень парсонсівської соціології. Як ми вже

продемонстрували раніше, для Р.Мюнха поняття взаємопроникнення стає універсальною відповіддю на всі проблеми, що виникають у процесі функціонування і розвитку суспільства. З цієї точки зору Р.Мюнх гостро критикує Дж.Александера, який, на його думку, виявився неспроможним досягнути важливості "взаємопроникнення" як центральної парсонсівської ідеї, а натомість розробляє свою аргументацію в межах традиційної теорії диференціації.

Дж.Александр, зі свого боку, послідовно реалізує свою первинну програму, доводячи, що саме теорія диференціації найкраще всього підходить для визначення загальних контурів цивілізаційних змін.

На наш погляд, було б помилковим виводити сучасну концепцію диференціації виключно з дюркгеймівських досліджень, як це схильний робити Дж.Александр, оскільки французький соціолог розвивав свій підхід, критично переосмислюючи доробок Г.Спенсера, якого по праву можна вважати автором першої модерної концепції соціальної диференціації. Т.Парсонс вдало поєднав досягнення своїх попередників, використавши як дюркгеймівську теорію диференціації, так і веберівський погляд на соціальні зміни, інкорпорувавши також ті ідеологічні традиції, які постулювали, що свобода конкретного індивіда залежить від диференціації кондіціональних і нормативних структур.

Аналізуючи соціальні зміни як диференціацію, Т.Парсонс намагався довести, що особистості досягають автономії до того рівня, до якого інститути, що є пов'язаними із таким вимірами суспільства, як функціональні підсистеми економіки, політики, інтеграції і підтримки зразку, стають диференційованими одна від одної. Хоча цей розвиток вивчався Т.Парсонсом в контексті соціальної системи як цілого, він може також розглядатись як такий, що включає диференціацію трьох типів: культурну, структурну і психологічну.

В трактуванні культурної диференціації Т.Парсонс йшов слідом за М.Вебером, розглядаючи основні періоди останньої як радикальні прориви в нормативному порядку, що викликаються релігійними переворотами (особливо виникненням трансцендентних релігій) в різноманітних цивілізаціях впродовж першого тисячоліття і пізніший культурний прорив, який був наслідком

протестантської Реформації.

Розглядаючи диференціацію культурного або символічного порядку як базову передумову для політичної і правової диференціації і збільшення індивідуальної автономії, Т. Парсонс не схилився у той же час до ідеалізму, оскільки рух у напрямку до культурної диференціації і універсалізму є рухом соціальних груп, які вирішують конфлікти і формулюють нові і більш трансцендентні символічні зразки.

Структурна диференціація породжується боротьбою між групами, які намагаються підтримати і розширити масштаб своєї діяльності. Проте диференціація такого типу відноситься не до матеріальних умов самих по собі, а скоріше до інституційної організації кожного з чотирьох окремих вимірів соціальної системи. В історичному аспекті структурна диференціація є довгостроковим і болючим процесом росту автономії різних інституційних секторів, еволюцією від такого стану речей, коли окремі інститути, групи і лідери здійснюють і, таким чином, монополізують багатофункціональні завдання до більш диференційованої ситуації, яка має більш, ніж один функціональний центр.

Т. Парсонс також доповнив цей аналіз дослідженнями психологічної диференціації. Інтегрувавши теорії розвитку індивіда, запропоновані З. Фрейдом і Ж. Піаже, американський соціолог вивчав перехід від найбільш ранніх стадій дитинства до прийняття ролей дорослих. В термінах парсонсівської теорії цей процес може бути описаний як перехід від постійної участі в інститутах, пов'язаних із підсистемою підтримки зразка, до більш кондиціонально-орієнтованих організацій суспільства дорослих, іншими словами, мобільність такого типу досягається тільки через зростання автономії і контроль над афективною залежністю.

Резюмуючи, ми можемо характеризувати наслідки процесу диференціації як такі, що ведуть до зростання інституційної спеціалізації і зменшення контролю родинної організації над суспільством, фемінізації політики і розподілу праці в залежності від економічних критеріїв, а не від віку або статі. Членство в спільноті долає етнічну обмеженість і стає територіальним і політичним, релігія робиться більш узагальненою і абстрактною, більш інституційно відокремленою

від інших сфер, а культурна генералізація розриває пута релігії.

Проте оптимістичний ухил ліберального світогляду Т.Парсонса і його зосередженість на проблемі адаптації соціальних систем до середовища (з точки зору Дж.Александера пристосування може розглядатись як результат інституційної інновації, але не як її причина) привели до того, що йому не вдалось адекватно концептуалізувати фактор воєн (ширше - насильства) як чинник переходу від однієї стадії диференціації до іншої. Більше того, Т.Парсонс був переконаний, що панування, яке виникає в результаті завоювання, не є диференціацією. Тим самим він спростив реальну картину соціальної еволюції, звівши останню до панегіричного аналізу Ренесансу, Реформації, демократичних і промислових революцій, повністю проігнорувавши контрреформацію з її колосальними наслідками для соціального і культурного життя.

Таким чином, завдання детально відобразити структури і процеси змін та пов'язати такі часткові теорії із загальною теорією диференціації, залишається актуальним і для сучасних вчених. Тому внесок Дж.Александера, який вдало використовує досягнення класичної соціології, не можна ігнорувати.

В заключенні формулюються підсумки проведеного дослідження, окреслюються можливі напрямки рецепції вітчизняним суспільствознавством надбань західних соціологів-теоретиків і пропонується загальна оцінка стану і тенденцій розвитку сучасної західної теоретичної соціології.

Основний зміст дисертації був відображений в таких публікаціях:

1. Релігія й економіка // Наука і суспільство. 1990. № 8. С. 26-28. 0,3 д.а.
2. Диференціація в суспільстві і соціальні інститути в соціології Г.Спенсера. М., 1990. 14 с. Рукопис деп. в ІНІСН АН СРСР № 43125 від 26.10.1990. 0,6 д.а. (рос. мовою).
3. Психологія соціалізму Г.Лебона // Філософ. і соціол. думка. 1991. № 5. С. 113-127. 1 д.а.
4. Концепція соціальної диференціації і соціальних інститутів Г.Спенсера // Філософ. і соціол. думка. 1992. № 1. С. 100-104. 0,5 д.а.
5. І не введи нас реформами во іскушеніє // Віче. 1993.

№ 5. С. 130-138. 0,6 д. а. (у співавторстві).

6. Дві версії соціології Т. Парсонса: Р. Мюнх і Дж. Александер. Стаття перша. Теорії дії з кантіанської перспективи: інтерпретація Р. Мюнха // Філософ. і соціол. думка. 1993. № 7-8. С. 29-52. 1,4 д. а.

7. Дві версії соціології Т. Парсонса: Р. Мюнх і Дж. Александер. Стаття друга. Нефункціоналістська дослідницька програма Дж. Александера // Філософ. і соціол. думка. 1993. № 9-10. С. 48-71. 1,4 д. а.

ДВА

Підл. до друку 22.04.94

Формат 60×84^{1/16}.

Папір друк. № 3. Спосіб друку офсетний. Умовн. друк. арк. 1,16.

Умовн. фарбо-відб. 1,21. Обл.-вид. арк. 10.

Тираж 120. Зам. № 4-2079

Фірма «ВІПОЛ»

252151, Київ, вул. Волинська, 60.

AB 30.213

AB 30.213